

פרק ל"א (2) - הנה ימים באים

ר' דוד סבתו

בשיעור הקודם התחלנו בלימוד פרק ל"א, ועסקנו בחלקו הראשון (פסוקים א-כ"א). בשיעור היום נעסוק בחלקו השני של הפרק - פסוקים כ"ו-ל"ט:

(כו) **הנה ימים באים נאם ה'** וזרעתי את בית ישראל ואת בית יהודה זרע אדם וזרע בהמה: (כז) והיה כאשר שקדתי עליהם לנתוש ולנתוץ ולהרס ולהאבד ולהרע כן אשקד עליהם לבנות ולנטוע נאם ה': (כח) בימים ההם לא יאמרו עוד אבות אכלו בסר ושני בנים תקהינה: (כט) **פי אם איש בעונו ימות כל האדם האכל הבסר תקהינה שניו: ס**

(ל) **הנה ימים באים נאם ה'** וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה: (לא) לא כברית אשר כרתי את אבותם ביום החזיקי בגדם להוציאם מארץ מצרים אשר המה הפרו את בריתי ואנכי בעלתי כם נאם ה': (לב) **פי זאת הברית אשר אכרת את בית ישראל אחרי הימים ההם נאם ה'** נתתי את תורתי בקרבם ועל לבם אכתבנה והייתי להם לאלהים והמה יהיו לי לעם: (לג) **ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ה' פי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם נאם ה' פי אסלח לעונם ולחטאתם לא אזכר עוד: ס (לד) פה אמר ה' נתן שמש לאור יומם חקת גרם וכוכבים לאור לילה רגע הים ויגמו גליו ה' צבאות שמו: (לה) אם ימשי החקים האלה מלפני נאם ה' גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים: ס (לו) פה אמר ה' אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אמצאם בכל זרע ישראל על כל אשר עשו נאם ה': ס**

(לז) **הנה ימים באים נאם ה'** ונבנתה העיר לה' ממגדל חננאל שער הפנה: (לח) ויצא עוד קוה קו המדה נגדו על גבעת גרב ונסב געטה: (לט) **וכל העמק הפגרים והדשן וכל השרמות השדמות עד נחל קדרון עד פנת שער הסוסים מזרחה קדש לה' לא ינתש ולא יהרס עוד לעולם: ס**

המכנה המשותף של הפסקאות השונות זו הפתיחה: "הנה ימים באים נאם ה'", שחוזרת שלוש פעמים בפתחת כל פסקה. נבואה זו היא מעין נבואת אחרית הימים של ירמיהו (ניזכר בנבואת אחרית הימים שכבר למדנו). בנבואה זו יש שלושה נושאים שונים:

- א. פסוקים כ"ו-כ"ט - הבניה המחודשת של העם.
- ב. פסוקים ל'-ל"ו - הברית החדשה.
- ג. פסוקים ל"ז-ל"ט - בניית ירושלים.

הפסקה הראשונה נפתחת במילים: "הנה ימים באים", ובפסוק הבא ישנה הנגדה בין העבר לבין העתיד. בפסוק כח יש חזרה על "בימים ההם", ולאחר מכן שוב הנגדה. כך גם בפסקה הבאה, שכאמור מתחילה במילים: "הנה ימים באים...", ולאחר מכן ישנה הנגדה בין הברית הישנה לברית החדשה. כמו כן בהמשך בפסוק ל"ג, מופיע שוב המבנה המשותף - 'לא' יהיה כך וכך כפי שהיה, 'כי'

כך וכך. נמצא, שלא רק הפתיחה דומה בין החלקים השונים, אלא גם המבנה הפנימי של הפסקאות דומה - הנגדה בין עבר לעתיד.

"הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' וְזָרַעְתִּי אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל וְאֶת בֵּית יְהוּדָה זָרַע אָדָם וְזָרַע בְּהֵמָה" - מה פירוש זרע אדם וזרע בהמה? יש מספר פירושים לפסוק זה. רש"י מפרש ש"זרע בהמה" מתייחס לבני אדם הפחותים, בני האדם הבהמיים יותר. האמיר היא שהקב"ה יזרעם כדי שגם הם יהיו שייכים לקב"ה. הרד"ק מפרש שמדובר באדם ובהמה ממש, דהיינו, האדם וממונו. הפועל "זרעתי" הוא פועל מיוחד, וכנראה שישנה הדגשה שנועדה לחבר את בית ישראל ובית יהודה לאדמה. כפי שממשיך הפסוק הבא: "כִּן אֶשְׁקֵד עֲלֵיהֶם לְבָנוֹת וְלְנָטוּעַ נְאֻם ה'" - לאחר שבית ישראל נעקרו ממקומם, הקב"ה יטע אותם מחדש על אדמתם. הפסוק שלנו מחבר בין בית ישראל לבין בית יהודה, החיבור שירמיהו מדגיש לכל אורך הדרך בנבואותיו לעתיד לבוא.

פסוק כ"ז מוסיף נדבך נוסף: "וְהָיָה כְּאִשֶּׁר שִׁקְדְתִּי עֲלֵיהֶם לְנָטוּשׁ וְלְנָטוּץ וְלְהָרִסׁ וְלְהַאֲבִיד וְלְהַרְעֵ כִּן אֶשְׁקֵד עֲלֵיהֶם לְבָנוֹת וְלְנָטוּעַ נְאֻם ה'". פסוק זה מזכיר את נבואת ההקדשה שבפרק א'. המראה הראשון בנבואת ההקדשה הוא מקל שקד: "כִּי שִׁקְד אֲנִי עַל דְּבָרִי לְעֵשְׂתוֹ" [א, יב], והשקידה היא על: "לְנָטוּשׁ וְלְנָטוּץ וְלְהָאֲבִיד וְלְהָרוֹס לְבָנוֹת וְלְנָטוּעַ" [שם י]. אחרי שהושלם החלק הראשון והקשה, ישנה הבטחה לעתיד, שהיא לא פחות חשובה - השקידה על קיום הנבואה אינה רק לרעה אלא גם לטובה.

"בְּיָמִים הָהֵם לֹא יֹאמְרוּ עוֹד אָבוֹת אֲכָלוּ בֶסֶר וְשָׁנִי בָנִים תִּקְהִינָה. כִּי אִם אִישׁ בְּעוֹנוֹ יָמוֹת כָּל הָאָדָם הָאֵל כִּל הַבֶּסֶר תִּקְהִינָה שְׁנִי" - השאלה הראשונה שצריכה לעלות היא מה הקשר בין פסוקים אלו לנושא הגאולה והבנייה מחדש? אפשר לומר שאין קשר פנימי בין פסוקים אלו לפסוקים הקודמים. אולם, הקישור "בימים ההם" מלמד שמדובר על המשך של אותם הימים בהם הקב"ה יבנה ויטע את ישראל.

מה פירוש "אבות אכלו בסר ושני בנים תקהינה"? שאלה זו קשורה לשאלת שכר ועונש והגמול האלוקי בעולם. 'בסר' פירושו פרי לא בשל שאכילתו מקהה את השיניים, ועושה אותם פחות חדות. יחזקאל שחי באותה התקופה, יוצא גם הוא נגד הנקודה הזו. משל זה נפוץ בעם, כפי שעולה מהאמירה של הפסוק "לא יאמרו עוד", משמע שזו אמירה מקובלת. גלגול מעניין של פסוק זה הוא הגיע להגדה של פסח - כך אנו אומרים על הבן הרשע: "אף אתה הקהה את שיניו". כאן מקהים את שיניו של הבן בגלל מעשי הבן, הוא לא הלך בדרכי האב ולכן מקהים את שיניו.

כך מסביר הרד"ק את הביטוי 'אבות אכלו בוסר ושני בנים תקהינה' [כח ד"ה 'לא']:

משל הוא לחוטא, כמו שאמרו קדמוניהם אבותינו חטאו ואינו ואנחנו עונותיהם סבלנו. ואמת הוא, כי ממדת הבורא יתברך פוקד עון אבות על בנים, וזה המדה היא כשאוחזין הבנים מעשה אבותיהם אז יתחברו עונות האבות עם עונות הבנים ויפקדו על הבנים עון האבות עם עונותיהם, וזה אינו אלא בחטא עכו"ם וכיוצא בו חטא גדול והאל הבטיח את ישראל כי לעתיד יהיה לבבם שלם עם ה' ומלאה הארץ דעה את ה' וימעטו החוטאים ואף החוטאים בזמן ההוא לא יחטאו חטא גדול שאפילו להם עצמן יאריך העונש כמו שאמר והחוטא בן מאה שנה יקלל כל שכן שלא יענש הבן בחטא אביו אפילו יחטא כאביו לפיכך האוכל הבוסר תקהינה שניו ובוסר הוא הפרי שלא נגמר בשולו והאוכלו שניו קהות ובספר יחזקאל נאריך עוד בזה הענין בעזרת האל.

הפסוק שמזכיר הרד"ק בתחילת דבריו לקוח ממגילת איכה שנאמרה בזמן החורבן. האמירה שנפוצה בקרב העם בזמן החורבן הוא 'אבות אכלו בוסר...'. עתה אנו מבינים מה הקשר בין אמירה זו לנבואות הגאולה. הנושא שמטריד את העם בתקופת הפורענות זו שאלת ההנהגה האלוקית.

לפי פירושו של הרד"ק, האבות באמת אכלו בוסר ושני בנים באמת תקהינה. הרד"ק מסביר את הנבואה שלנו על פי ההמשך, לא יאמרו עוד אבות אכלו בוסר משום שלא יהיו חטאים חמורים, וממילא

לא תהיה סיבה לפקוד עוון אבות על הבנים. כלומר, שתי ההנהגות נכונות, אך הן תלויות בחומרת העבירה. כך גם מפרש המצודות.

כיוון אחר מופיע בפירושו של ר' יוסף קרא. לדעתו התלונה של הבנים היא שיש חוסר אחריות של האבות כלפי הבנים, בכך שהבנים סובלים את חטאי האבות. האמירה של ירמיהו היא שמכאן ואילך, לא תנהג מידה זו אלא כל האוכל תקהינה שינוי. לפירושו, בעתיד יהיה שינוי בהנהגה האלוקית. אפשר להביא סיוע לפירוש זה מהמשך הפסוקים - אנו רואים שתיכרת ברית חדשה, דהיינו, יהיה שינוי בהנהגת הקב"ה את עולמו. במבט ראשון פירוש זה נראה מפתיע - וכי הקב"ה ישנה את הנהגתו בעולם!? אלא שבאמת מצאנו כבר שהקב"ה שינה את הנהגתו, כפי שנאמר לאחר המבול - "לא אֶסֶף לְקַלֵּל עוֹד אֶת הָאֲדָמָה בְּעִבּוֹר הָאָדָם כִּי יֵצֵר לֵב הָאָדָם רָע מִנְעֲרָיו וְלֹא אֶסֶף עוֹד לְהַפּוֹת אֶת כָּל חַי כְּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי" [בראשית ח, כא].

עלינו להבין כיצד הפסוקים הללו קשורים לחלק הראשון של הנבואה. אם העקרון של 'אבות אכלו בוסר ושינוי בנים תקהינה' נמשך, ישנה בעייתיות, מכיוון שזה מרחיק את הקשר בין המעשה של הבן למה שיקרה לו. הפסוקים הללו מבטאים שינוי - הדור החדש לא חוטא בעוון אבותיו, וממילא יש סיכוי לבנות מחדש ללא המשא הכבד של העבר. כמו כן, ישנו סיכוי לשינוי ההתנהלות של העבר, יש תקווה בעתיד.

מבין כל החלקים של הנבואה, הפסקה השנייה, היא הארוכה והמפורטת ביותר. אפשר לומר שזו נבואת ה"ברית החדשה". אמנם שם זה קצת צורם לנו, ובאמת נבואה זו שימשה את הנוצרים בטענותיהם. "הִנֵּה יָמִים בָּאִים נֹאֵם ה' וְכָרַתִּי אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל וְאֶת בֵּית יְהוּדָה בְּרִית חֲדָשָׁה" - הקריאה פשוטה היא שהברית הקודמת בטלה וישנה ברית חדשה - אך לא כתוב עם מי ומה הברית. האם באמת הברית החדשה מבטלת את הברית הקודמת? נראה בהמשך שהברית החדשה מחזקת ומעמיקה את הברית הישנה, ישנה המשכיות בין הברית החדשה לישנה. כך מפרש הרד"ק [פסוק ל]:

חדושה הוא שתהיה קיימת לא תופר כמו שהופרה הברית שכרת ה' עם בני ישראל בהר סיני בזה, ואומר כי הנביא נבא על תורה חדשה שעתידיה להיות לא כתורה חדשה שנתנה בהר סיני, כמו שאמר לא כברית אשר כרתי את אבותם והיא התורה חדשה שחדש להם תשובתם הרי אמרו פי' מה היא לא כברית אשר כרתי את אבותם והם הפרו את בריתי וזאת הברית לא יפרוה כי אתן תורתם בלבם ועל לבם אכתבנה שלא תשכח מהם לעולם. וכל הענין כמו שמפרש והולך כי לא תהיה חדוש הברית אלא קיומה והרי אומר מלאכי חותם הנביאים בחתימת דבריו זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חקים ומשפטים וכל אותה הפרשה עתידה כמו שחתם הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא, הרי אתה רואה כי לא תהיה לעולם תורה חדשה אלא אותה שנתנה בהר סיני כמו שכתוב אשר צויתי אותו בחורב.

המאמץ של הרד"ק להסביר שאין כוונתו של ירמיהו שתהיה ברית חדשה שתחליף את הברית הישנה, נובע מכך שבתקופתו רבו הפולמוסים עם הנוצרים והיו שהבינו את פשט הכתובים כמסכימים עם טענות הנוצרים.

גם את הפסקה השנייה של הנבואה ניתן לחלק לחלקים שונים: פסוקים ל"ג-ל"ג, פסוק ל"ג, פסוקים ל"ד-ל"ו.

כך נאמר בפסוק ל"א: "לא כְּבְרִית אֲשֶׁר כָּרַתִּי אֶת אֲבוֹתֵם בְּיוֹם הַחֲזִיקִי בְיָדָם לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם אֲשֶׁר הִמָּה הִפְרוּ אֶת בְּרִיתִי וְאֶנְכִי בְּעֵלְתִי בָּם נֹאֵם ה'". הביטוי 'בעלתי בם' דורש ביאור. הרד"ק מפרש שהכוונה היא שהקב"ה 'בעל בם' בעבר, ואף על פי כן הם 'הפרו את בריתי'. הבעיה הפירושו של

הרד"ק היא שבדר הפסוקים לא מובן. הפירוש השני הוא ש'בעלתי' הוא לשון גנאי כמו 'בחלתי', בגלל שהפרו את בריתי, מגיעה הבחילה בעם ישראל (לפי פירוש זה הפסוק נאמר כסדר).

הנבואה על הברית הראשונה מזכירה פסוקים אחרים בספר ירמיהו. בפרק י"א ישנו תיאור של חידוש ברית. נראה שמדובר שם על הברית שכרת יאשיהו, ברית שנועדה לחדש את ברית סיני. למדנו, שהנביא רואה קשר ישיר בין ברית סיני לבין הברית שנכרתת עכשיו, מדובר באותו הנושא ולא בברית בעלת תוכן חדש. כך נאמר בפרק יא [פסוק י]: "הִפְרוּ בַּיִת יִשְׂרָאֵל וּבֵית יְהוּדָה אֶת בְּרִיתִי אֲשֶׁר כָּרַתִּי אֶת אֲבוֹתֵם" - פסוק זה מזכיר את הנבואה שלנו.

הניסיון לחדש את הברית הישנה אירע כבר בימי יאשיהו - אך הוא נכשל. ירמיהו מנבא שלעתיד תהיה ברית חדשה, אך היא תהיה שונה מהניסיון הכושל הקודם. מה יהפוך את הברית לברית חזקה ונצחית בשונה מהניסיון הקודם? החידוש של הברית הזו הוא: "כִּי זֹאת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֶכְרַת אֶת בַּיִת יִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי הַיָּמִים הֵּם נָאִם ה' נִתְּתִי אֶת תּוֹרַתִּי בְּקִרְבָּם וְעַל לִבָּם אֶכְתְּבֶנָּה וְהִיִּיתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים וְהֵמָּה יְהִיוּ לִי לְעָם".

מה הבעיה היסודית בשאר הבריות שנכרתו עד עתה? בספר דברים פרק ו נאמר [פסוקים ד-ו]: "שָׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד. וְאַהֲבַת אֶת ה' אֱלֹהֵיךָ בְּכָל לִבְבְּךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ וּבְכָל מַאֲדֶךָ. וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם עַל לִבְבְּךָ". תיאור זה ממשיך את תיאור מעמד הר סיני (שנמצא בפרק ה בדברים). במשנה מובא שעשרת הברית נקראו לפני קריאת שמע, כפי שמופיע אצלנו - לאחר עשרת הדברות, בפרשת 'שמע' נאמר: "והיו הדברים האלה" - שהם עשרת הדברות. הדרישה היא שהציווי לא יהיה דבר חיצוני אלא בליבו של האדם. אם כן, שורש הבעיה הוא שהציווי אינו תמיד נמצא בליבו של האדם.

נתבונן בנבואה נוספת בספר ירמיהו (שכבר למדנו) שעוסקת באחרית הימים [ג, טז-יח]:

(טז) וְהָיָה כִּי תִרְבּוּ וּפְרִיתֶם בְּאֶרֶץ בְּיָמֵים הַהֵמָּה נָאִם יְקֹנֵק לֹא יֵאמְרוּ עוֹד אֲרוֹן בְּרִית יְקֹנֵק לֹא יַעֲלֶה עַל לֵב וְלֹא יִזְכְּרוּ בּוֹ וְלֹא יִפְקְדוּ וְלֹא יַעֲשֶׂה עוֹד: (יז) בְּעַת הַהִיא יִקְרָאוּ לִירוּשָׁלַם פֶּסֶא יְקֹנֵק וְנִקְוּוּ אֵלָיָה כָּל הַגּוֹיִם לְשֵׁם יְקֹנֵק לִירוּשָׁלַם וְלֹא יִלְכוּ עוֹד אַחֲרֵי שְׁרֹוֹת לְבָם הָרַע: (יח) בְּיָמֵים הַהֵמָּה יִלְכוּ בַּיִת יְהוּדָה עַל בַּיִת יִשְׂרָאֵל וְיִבְאֹוּ יַחַדְוּ מֵאֶרֶץ צְפוֹן עַל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר הִנְחַלְתִּי אֶת אֲבוֹתֵיכֶם:

הביטוי 'בית ישראל ובית יהודה' חוזר גם אצלנו. ביטוי נוסף משותף הוא 'בימים ההם... לא יאמרו עוד...'. מלבד הביטויים הדומים, יש גם קשר פנימי בין הפרשיות. בפרק ג' למדנו שישינה בעייתיות בהתייחסות לארון הברית, כיוון שהדבר גורם לכך שארון הברית מקבל משמעות חיצונית, כאילו הארון עצמו הוא בעל קדושה. הנבואה היא שהקדושה שבארון תתרחב ותצא, החפץ עצמו אינו קדוש, בתוך ארון הברית יושבים לוחות הברית. בפרק ל"א ירמיהו אומר: "נִתְּתִי אֶת תּוֹרַתִּי בְּקִרְבָּם וְעַל לִבָּם אֶכְתְּבֶנָּה". בשלב הראשון של הברית בהר סיני, הברית כתובה על האבן וזו בדיוק הבעייתיות שבה. הדבר הראשון שקורה כאשר משה יורד מההר הוא שבירת הלוחות, משום שאין קיום ללוחות כאשר הדברים אינם מתקיימים בלב בני האדם. ירמיהו מנבא שתהיה העברה בין הדברים שכתובים על לוחות האבן ללב.

בפרק יז [פסוק א] נאמר: "חֲטָאת יְהוּדָה כְּתוּבָה בְּעֵט בְּרָזָל בְּצַפְרֵן שְׁמִיר חֲרוּשָׁה עַל לֹחַ לְבָם וּלְקִרְנוֹת מִזְבְּחוֹתֵיכֶם". השאלה היא האם הדברים כתובים על לוח האבן או על לוח ליבם. הבעיה בכל הבריתות הקודמות היא שהיה נתק בין הלוח ובין הלב. התיקון של הברית לעתיד לבוא הוא שהברית תעבור ללוח הלב, ולא תשאר רק על לוח האבן.

ההתנגדות של ירמיהו לפורמליזם, דהיינו, לתפיסה החיצונית של הדברים ולא בעומק ובפנימיות שלהם, בולטת לכל אורך ספר ירמיהו. בתחום הזה דווקא מציע ירמיהו את התיקון לעתיד לבוא -

הכתיבה תהיה פנימית ולא חיצונית. ירמיהו הוא אחד הנביאים הבולטים שהתפילה נזכרת בנבואותיו. בכל התנ"ך אנו מוצאים את התפילה רק לעיתים רחוקות, אבל אצל ירמיהו זה דבר שגרתו. זהו חלק מהמסר שמעביר ירמיהו, שהעבודה היא העבודה שבלב. בימי הגלות התפילה הפכה להרבה יותר מרכזית, שהרי התפילה היא תחליף לקרבן - "נשלמה פרים שפתנו".

אם כן, יש לגלות תפקיד חיובי - כל עוד היחס אל המקדש הוא יחס פורמלי, המסר לא יכול להיכנס פנימה, לחדור אל הלב. כדי שהדברים יחדרו ללב, צריך להחריב את הבית ולצאת לגלות, ורק אז העבודה תתחיל להיות פנימית לאדם. רק לאחר שהעבודה הופכת לפנימית וכתובה על לוח ליבו, אפשר לחזור להקרנת העבודה כלפי חוץ. במובן זה, פרק זה ממשיך את המאבק של ירמיהו לאורך כל הספר נגד תפיסת המקדש והמעשה כבעלי קדושה עצמית ללא הפנמת הרעיון שעומד מאחורי הדברים.

נעבור לחלק האחרון של הפיסקה השנייה של הנבואה - פסוקים ל"ד-ל"ו. פסוקים אלו עוסקים בהשוואה בין חוקי הטבע לקיום העם. הברית הופכת לחוק של טבע שלא יבוטל, אין לברית הפסק. כאשר הברית עוברת מלוח האבן ללוח הלב, הברית הופכת לברית נצחית. כשם שיש תיאור של חוקי טבע שקבועים ועומדים, כך יש התייחסות לברית החדשה שהופכת לדבר שאינו משתנה. הבעייתיות בפירוש זה הוא שהדבר גורם לביטול או צמצום משמעותי של הבחירה החופשית. הרמב"ן, בתחילת ספר בראשית, עוסק בנושא זה בהרחבה ובאמת טוען שלעתיד לבוא הבחירה החופשית תתבטל.

נעבור לחלק השלישי של הנבואה - פסוקים ל"ז-ל"ט. פסוקים אלו חוזרים לנושא הבנייה, אך של ירושלים. "קִדְּשׁ לַה' לֹא יִנְתָּשׁ וְלֹא יִהְיֶה עוֹד לְעוֹלָם" - כאן חוזר הנביא לנבואות הפורענות התולדות בין מעשי העם לקיום ירושלים. לכאורה הטענה של הנביא כאן, הפוכה מכל מה שראינו עד כה, הנביא מבטיח שירושלים תתקיים לעולם, לכאורה בלי קשר למעשי העם. עלינו להבין כיצד פתאום הנביא טוען טענה הפוכה לגמרי. התשובה היא שברגע שיש שינוי בברית באופן פנימי, ממילא קיום ירושלים יהפוך למשהו מוחלט וקבוע. כיוון שהעם ישנה את דרכיו גם ירושלים, שתהיה מוקדשת לה', תהיה קיימת לעולם. אם בתחילה נאמר רק שהקב"ה יבנה וינטע כנגד מה שנטש, כאן נוסף שבעתיד הוא גם לא יהרוס בעקבות הברית החדשה שעומדת בשורש התהליך.